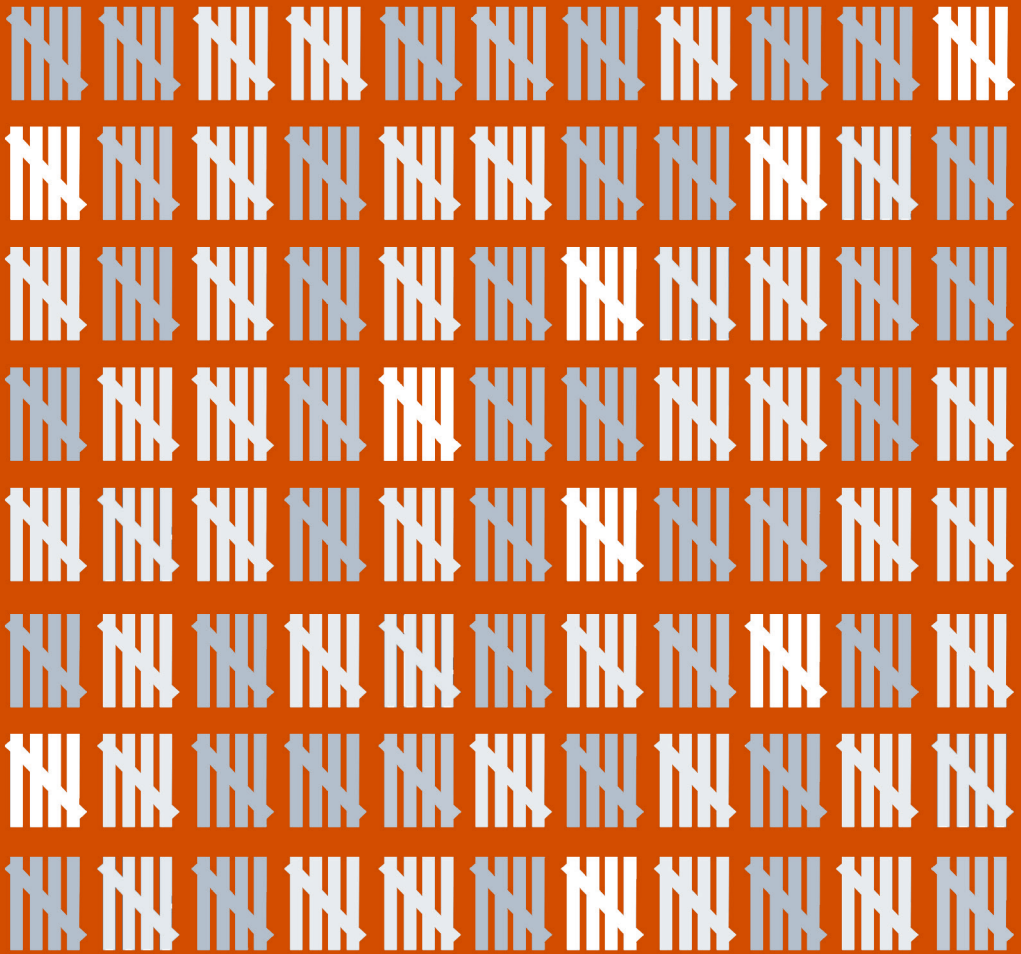

Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei [red.]

Kriminologi

2. UTGAVE

Universitetsforlaget

Heidi Mork Lomell og
May-Len Skilbrei (red.)

KRIMINOLOGI

2. UTGAVE

Universitetsforlaget

© H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) AS ved Universitetsforlaget 2024

1. utgave 2017

ISBN 978-82-15-07199-2

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med rettighetshaverne er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk. Utnyttelse i strid med lov eller avtale kan medføre erstatningsansvar og inndragning og kan straffes med bøter eller fengsel.

Henvendelser om denne utgivelsen kan rettes til:

Universitetsforlaget

Postboks 508 Sentrum

0105 Oslo

www.universitetsforlaget.no

Omslag: Stian Hole

Sats: ottaBOK

Trykk og innbinding: Merkur Grafisk AS

Boken er satt med: Adobe Garamond Pro 11/14

Papir: 90 g Amber Graphic 1,25

Innhold

Forord	9
Forord 2. utgave	10
Kapittel 1 Hva er kriminologi?	11
<i>Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei</i>	
Hva er kriminologi?	11
Kriminologiens begynnelse	13
Teorier om årsaker til kriminalitet	14
Teorier om straff og prinsippene bak	16
Kriminologi og kriminalpolitikk	18
Kriminologi og media	21
Norsk kriminologi	24
Bokas innhold	29
Videre lesning	31
Kapittel 2 Kriminologiens kunnskapskilder	32
<i>Heidi Mork Lomell</i>	
Innledning	32
Kriminalstatistikken	33
Frafallsprosessene fra anmeldelse til dom	37
Kriminalitetsutviklingen	42
Sammenligninger av kriminalitetsnivå	43
Kriminalstatistikk og kriminologi	44
Jakten på mørketallene	45
Selvrapporteringsstudier	45
Offerundersøkelser	52
Avslutning	57
Videre lesning	61
Kapittel 3 Lovbrudd	62
<i>Heidi Mork Lomell</i>	
Innledning	62
Straffbare handlinger	63
<i>Mala per se og mala prohibita</i>	69
Konsensus eller konflikt?	71

Variasjon i tid og sted	72
Fra rettslig til sosialt fenomen	74
Kriminalitetsbildet i Norge	76
Vinningslovbrudd	77
Vold	82
Seksuallovbrudd	84
Rusmiddellovbrudd.	86
Avslutning.	89
Videre lesning	90
Kapittel 4 Lovbrytere.	91
<i>Torbjørn Skardhamar</i>	
Innledning	91
Hvem er en lovbryter?.	91
Alder, kjønn og bosted	92
Sosial bakgrunn og levekår	94
Kriminalitet og livsløp.	96
Teoretiske perspektiver	101
Avslutning: Betydning av teoretisk perspektiv	106
Videre lesning	107
Kapittel 5 Ofre.	108
<i>May-Len Skilbrei</i>	
Innledning	108
Hva mener vi når vi snakker om et offer?	109
Hvem blir offer for kriminalitet?	113
Offerets plass i straffesaken	120
Konsekvenser av kriminalitet og tiltak for å hjelpe ofre	126
Offeret i kriminalpolitikken	127
Offerbegrepet	128
Avslutning.	130
Videre lesning	131
Kapittel 6 Politi	132
<i>Helene O. I. Gundhus</i>	
Innledning	132
Formelle oppgaver og mål	132
Politiet og polisier virksomhet	138
Særtrekk ved moderne statlig politi	142
Spenninger mellom idealer og praksis	145
«Den tynne blå linjen»	151
Avslutning.	155
Videre lesning	156

Kapittel 7 Straff	157
<i>Sverre Flaatten</i>	
Innledning	157
Straffen og kriminologien – en endrings- og løsrivelseshistorie	159
Straffen i dag – noen kriminologiske problemstillinger	170
Avslutning.	179
Videre lesning	180
Kapittel 8 Fengsel	181
<i>Thomas Ugelvik</i>	
Hva er et fengsel, og hva er forskjellene mellom fengsler?	181
Likheten mellom fengsler: totale institusjoner og straffens begrunnelser	186
Nøkkeltall om fengsler	190
Fengselet som endringsmaskin	192
Endringsmaskinen i praksis	195
Avslutning.	197
Videre lesning	199
Kapittel 9 Alternativer til straff	200
<i>Vidar Halvorsen</i>	
Innledning	200
Et abolisjonistisk alternativ til straff?	201
Abolisjonisme som avkriminalisering.	204
Konflikter	205
Interessekonflikter og verdikonflikter	207
Fremveksten av gjenopprettende rettferdighet i Norge.	210
Konfliktrådet: fra alternativ til straff til alternative straffformer?	211
Gjenopprettende rettferdighet: modeller og forskningsfunn	214
Avslutning: den internasjonale vending	217
Videre lesning	219
Kapittel 10 Fra lovbrudd til skade: grønn kriminologi	220
<i>Ragnhild Sollund</i>	
Innledning	220
Feltets utvikling.	221
Grønn, kritisk kriminologi	222
De viktigste retningene og perspektivene i grønn kriminologi	225
Viktige perspektiver innenfor grønn kriminologi.	226
Ikke-spesiesistisk kriminologi	227
Ulovlig handel med truede arter	229
Forskning på handel med truede dyrearter, Norge, Colombia og Brasil ..	231
Hva skjer med dyrene?	233

Oppsummering	234
Videre lesning	235
Kapittel 11 Fra nasjonal til global og «lokal» kriminologi	236
<i>Katja Franko</i>	
Fra metodologisk nasjonalisme til kosmopolitisme	238
Globaliseringens mange ansikter	239
Den nye utryggheten.	241
Føre-var-logikken og krigen mot terror	243
Den kriminelle utlending og den grensekontrollerende straffen.	245
Globale perspektiver på rettferdighet.	249
Videre lesning	251
Kapittel 12 Digital kriminologi	252
<i>Mareile Kaufmann</i>	
Hva er 'det digitale'?	253
Hvordan er 'det digitale' annerledes i dag?	255
Kriminalitet og digitalisering.	258
Kriminalitetskontroll og digitalisering.	259
Utfordringer	261
Å studere digitale fenomener	264
Konklusjon	266
Videre lesning	267
Litteraturliste	268
Forfatterpresentasjoner	299

Forord

Kriminologi ble etablert som fag ved Universitetet i Oslo i 1954, og mens Institutt for kriminologi og rettssosiologi fortsatt er det eneste sted der man kan ta bachelor- og mastergrad i kriminologi, undervises det i kriminologi og kriminologiske temaer ved flere høyskoler og universiteter i Norge i dag.

Det finnes mange engelskspråklige lærebøker i kriminologi, men disse gir mangelfull innsikt i det norske kriminalitets- og kontrollbildet. Derfor har vi laget denne boka. Nye studenter trenger kunnskap om kriminalitet og straff i en norsk kontekst.

Takk til Universitetsforlaget, som alt på idéstadiet var positive til en introduksjonsbok i kriminologi, og for å ha støttet oss gjennom prosessen.

Vi vil videre takke bidragsyterne for innsatsen og et raust og spennende fagmiljø ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Vi vil også takke studentene våre som de siste årene har inspirert oss til å tenke over hva kriminologi er og hvordan man kan formidle det til motiverte og engasjerte unge mennesker. Denne boka er til dere!

Oslo, juni 2017

Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei

Forord 2. utgave

Det har skjedd viktige endringer i kriminologien og kriminalpolitikken siden 2017, da første utgave av boka kom. Lovverk og straffereformer har endret seg, og det har også kriminalitetsbildet, politiets arbeidsformer og uroen for kriminalitet i befolkningen, for å nevne noen eksempler. På disse årene har det også kommet viktige forskningsbidrag i kriminologien som belyser nye temaer eller gamle temaer på nye måter.

Alle kapitlene i boka er revidert med tanke på å reflektere disse endringene. For noen av kapitlene har det viktigste ved revisjonen vært å inkludere oppdatert statistikk og diskutere hva endringene kan handle om, mens revisjonen av andre kapitler har handlet om å presentere nyere forskning eller endringer i lovverk og praksis. Vi har også inkludert et nytt kapittel i denne boka, «Digital kriminologi», som viser hvordan digitalisering påvirker både kriminaliteten, kriminalitetskontrollen og kriminologien.

Før vi startet opp revisjonen, ba vi tre studenter om å lese hele boka og gi oss skriftlige og muntlige tilbakemeldinger både på hvordan helheten og de enkelte kapitlene fungerte. Vi fikk midler til dette fra CELL: Senter for erfaringsbasert juridisk læring ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo. Takk til Amanda Backman, Hanne Johnsen og Marie Therese Moen for å ha gjort en god jobb med å kritisk og konstruktivt vurdere boka! Takk også til forfatterne som på bakgrunn av kommentarer fra oss og studentleserne reviderte kapitlene sine med stor dedikasjon.

Takk også til Universitetsforlaget for at de var interessert i å utgi en ny utgave av boka.

Oslo, juni 2024

Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei

Hva er kriminologi?

Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei

Hva er kriminologi?

Det finnes mange definisjoner av kriminologi, fra de enkle som man kan finne i forskjellige leksikon, til de mer innfløkte beskrivelsene og diskusjonene i bøker om fagets historie. Ordet *kriminologi* (av 'kriminal' og '-logi') defineres vanligvis som vitenskapen om kriminalitetens årsaker, utbredelse og bekjempelse.

Kriminologi er et samfunnsvitenskapelig fag. Det innebærer at kriminologer studerer kriminalitet som et *sosialt fenomen*. Dette inkluderer studier av hva som er kriminalisert og hvorfor, studier av lovbrudd, lovbrøyttere og ofre samt studier av kriminalitetskontroll og kriminalpolitikk og hvilke konsekvenser disse har, både for de som begår og er utsatt for kriminalitet, men også for samfunnet ellers.

Faget dekker med andre ord et langt bredere felt enn «kriminalitet og straff», som er den assosiasjonen mange kanskje har til kriminologi. Både prosesser som leder frem til at noe i det hele tatt blir kriminalisert, konsekvenser av kriminalitet for ofre og samfunnet samt konsekvenser av kontroll og straff for lovbrøytteren og samfunnet er en del av kriminologisk forskning. Lovbruddene faget befatter seg med, er alt fra små lovbrudd som de færreste er klar over eller rammes av, til store terroranslag som har konsekvenser langt utover de konkrete ofrene. Kriminalitetskontroll omfatter alt fra politi og fengsler til overvåkingskameraer og fritidsklubber.

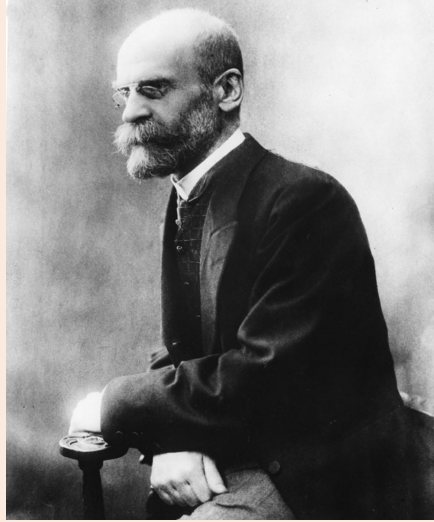
Kriminalitet og kriminalitetskontroll er temaer som opptar mange og som mange har erfaringer med og synspunkter på. Det som skiller kriminologi som en vitenskapelig disiplin fra annen kunnskap om kriminalitet og kriminalitetskontroll er at kriminologisk kunnskapsproduksjon er underlagt vitenskapelige kvalitetskrav. Dette innebærer at det finnes visse regler for hvordan vi kommer frem til kunnskapen – hvordan vi samler inn, bearbeider, analyserer og vurderer data. Samtidig som kriminologi er en vitenskap, er faget kjennetegnet ved at det er *tverrvitenskapelig*. Det vil si at det henter teorier og metoder fra andre fag, som sosiologi, psykologi og juss, for å nevne noen.

Kriminalitetsbegrepet, som på mange måter utgjør kjernen i faget kriminologi, er et begrep som det er faglig uenighet om. Den juridiske definisjonen – at kriminalitet

er handlinger som er belagt med straff – blir for enkel for et fag som vil forstå kriminalitet som et sosialt fenomen. Den juridiske definisjonen klargjør hvilke handlinger som er straffbare, men kunnskapen om at kriminalitet endrer seg over tid og er ulik forskjellige steder, gjør det tydelig at straffeloven ikke setter opp et absolutt skille mellom ulovlige og lovlige handlinger. Handlinger som er straffbare, kan på kort tid bli omdefinert til helt akseptable handlinger, mens handlinger som på ett tidspunkt regnes som naturlige og forståelige, kan bli kriminalisert. Svangerskapsavbrudd eller fremprovosert abort er en slik handling som er regulert på svært ulike måter i forskjellige land. Abort var først straffbart i Norge, deretter tillatt på bakgrunn av søknad og behandling i abortnemnd, frem til ny lov om selvbestemt abort i 1978. Etter at retten til å ta beslutning om abort ble lagt til den gravide frem til uke 12, har de fleste diskusjoner handlet om å vide ut mulighetene, ikke innskrenke dem. Gjennom legalisering ble abort endret fra å være et strafferettslig problem til å bli et helsetilbud (Elvebakken, 2001). Vi ser lignende utvikling i andre land, men også den motsatte prosessen. I 2022 fattet amerikansk høyesterett en avgjørelse som i realiteten endte nesten 50 år med lovlig abort. Mens abort før dette ble regnet som en helsetjeneste, ble ansvaret for abortpolitikken med dette overlatt til de enkelte statene. Flere stater har allerede kriminalisert abort og straffeforfølger aktivt tilfeller.

Hva som *er* kriminalitet, er altså ikke gitt en gang for alle, men endrer seg etter som samfunnet ellers endrer seg. Og som dere vil lære mer om gjennom boka, kan selv lovbrudd som virker selvsagte og evige, forandre seg over tid. Kriminologer er ofte opptatt av utvikling over tid, og spør hva endringer i hva som er kriminalisert og hvordan samfunnet straffer lovbrudd, sier om samfunnet: Hvordan henger endringene sammen med moralske spørsmål, ideologi og maktrelasjoner? Tenkningen til den franske sosiologen Émile Durkheim har påvirket hvordan kriminologer tenker om forholdet mellom samfunn og kriminalitet. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet brukte han kriminalitet til å belyse generelle utviklingstrekk i samfunnet. Han la vekt på at kriminalitet ikke er noe som finnes a priori, men i stedet er noe som skapes gjennom samfunnsmessige defineringsprosesser. Han viste til at kriminalitet fyller viktige samfunnsmessige funksjoner fordi den gjør det synlig for borgerne hva som er samfunnets normer, og hvor grensene går, og det hjelper individet i sin tilpasning og skaper samhold. Han hevdet rett og slett at kriminaliseringens hovedoppgave er å skape og styrke samfunnet, ikke å ramme skadelige handlinger (Melossi, 2000). Dette er bakgrunnen for at Durkheim så kriminaliteten som grunnleggende *sosial*, ikke *asosial*. Med det mente han at selv om handlinger kunne være skadelige, er kriminalitet en naturlig del av et velfungerende samfunn (Durkheim, 1982 [1895]).

Émile Durkheim
(1858–1917), født i Épinal
i Frankrike, var sentral for
utviklingen av både
kriminologi og sosiologi.

Som dere vil se flere eksempler på i boka, har kriminologer kritisert det å kun forholde seg til den juridiske definisjonen av kriminalitet. Et slikt fokus gir ikke svar på hvilke kvaliteter eller egenskaper ved en handling som gjør den til en kriminell handling. Har kriminelle handlinger noe til felles som skiller dem fra lovlydige handlinger – bortsett fra at de er straffbare? Gjennom å stille slike spørsmål retter kriminologer oppmerksomheten mot hvordan vi kan forstå kriminalitet som samfunnsfenomen. Cecilie Høigård kaller kriminalitet og straff et speilbilde på samfunnet:

Kriminologer forsøker å analysere hvordan kriminalitet og straff er et resultat av økonomiske, sosiale og kulturelle prosesser i samfunnet. Kriminalitet og straff, eller bredere, avvik og sosial kontroll kan fungere som et speilbilde på det vanlige samfunn. Kriminologi kan defineres som studiet av slike speilbilder eller som studiet av hva som styrer måten samfunnet kategoriserer avvik og sosial kontroll på (Høigård, 1997a, s. 14).

Kriminologiens begynnelse

Kriminologien som fag har en lang historie. Vi finner spor av tidlig kriminologi i to ulike idéhistoriske tradisjoner eller retninger som begge utgjør grunnsteinene for kriminologi: klassisisme og positivismen.¹ Den første retningen, klassisisme, var en

¹ Som så mye annen historiefortelling er dette en ofte gjentatt, men litt for enkel fortelling. Hvis du er interessert i en grundig diskusjon av kriminologiens begynnelse, kan du lese Piers Beirnes *Inventing Criminology. Essays on the Rise of Homo Criminalis* fra 1993.

del av 1700-tallets opplysningstid, og var opptatt av prinsipper for hvordan vi kan avgjøre straffeskyld og tildele straff. Dette var begynnelsen på den kriminologiske tenkningen om kriminalitet som samfunnsfenomen. Kriminalitet ble sett på som et resultat av det enkelte individs frie valg – at de fordeler man kunne oppnå gjennom lovbruddet, oversteg ulempene.

Den andre retningen, positivisme, vokste frem på 1800-tallet, og var dedikert til teorier om og empiriske studier av årsaker til kriminalitet. Den gangen – blant annet fordi mange som forsket på kriminalitet hadde bakgrunn i medisin og naturvitenskapelige studier – tenkte man mest på individuelle biologiske årsaker, men etter hvert ble kriminologien minst like opptatt av forklaringer på samfunns- og kulturnivå. Dette var begynnelsen på empirisk kriminologi: studiet av hvorfor noen begår lovbrudd og avvik. Man kan si det slik at mens klassisisme var en reaksjon på manglende systematikk og rettferdighet i måten samfunnet straffet på, var positivisme en reaksjon på manglende systematikk og vitenskapelighet i måten samfunnet forsto lovbrysterer på.

Denne boka handler ikke om kriminologisk teoridanning i bred forstand. I stedet vil du møte forskjellige kriminologiske teorier gjennom bokas ulike kapitler. Vi vil likevel kort si noe om kjennetegn ved disse to tidlige kriminologiske retningene slik at du skal bli bedre kjent med det tankegodset som danner grunnlaget for moderne kriminologi.

Teorier om årsaker til kriminalitet

Mennesker har alltid vært fascinert av kriminalitet og opptatt av å forstå hvorfor noen begår kriminalitet. Jakten på kriminalitetens årsaker har vært en del av kriminologiens historie helt fra starten. Forestillingen om at kriminalitet kun har én årsak – og at når man har funnet den, kan man både ignorere alt annet og finne en løsning på kriminalitetsproblemet – var særlig fremtredende i kriminologiens tidlige historie. I dag er en slik idé om *monokausalitet* forlatt, særlig som forklaring på sosiale fenomener som kriminalitet. I stedet snakker man i dag om mange og ulike årsakssammenhenger: grunnleggende, medvirkende og utløsende årsaker.

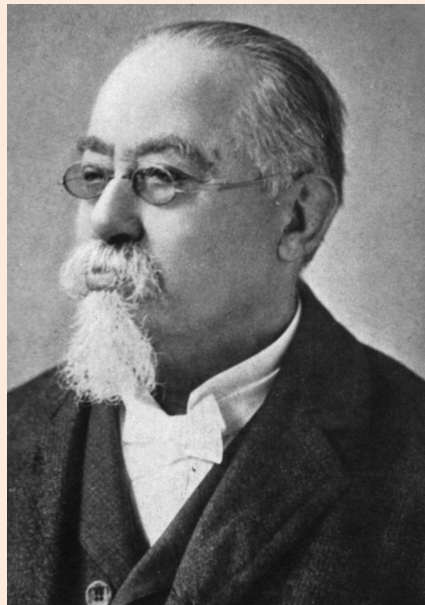
Begynnelsen på det empiriske studiet av årsaker til kriminalitet regnes å være arbeidene Cesare Lombroso, Enrico Ferri og Raffaele Garofalo gjorde i Italia på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Dette startet *vitenskapen* om lovbrysterer, som den gangen konkurrerte med religiøse og spirituelle forklaringer på kriminalitet. Begrepet «kriminologi» dukker opp for første gang i denne perioden (Rafter, 2009a, s. xv).

Disse første kriminologene, spesielt Lombroso, forbindes med den systematiske jakten på årsaker til kriminalitet. Det perspektivet de jobbet med, kalles i dag *biologisk positivisme* fordi det vektla sammenhengen mellom biologiske kjennetegn og kriminelle eller avvikende handlinger. Dette gjorde «den kriminelle» til en gjenkjennelig mennesketype. Perioden var preget av store sosiale og økonomiske

omveltninger, noe som skapte uro og frykt, og troen på at man kunne kjenne igjen lovbrytere om man så dem, reduserte kanskje noe av denne frykten.

De tidlige kriminologene forklarte også kriminalitet som *sosialt skapt*, altså noe som skyldtes kombinasjonen av situasjonen en person befant seg i, og mulighetene han eller hun hadde til å forbedre situasjonen med andre midler enn kriminalitet. Utvikling og utbredelse av kriminalstatistikker ga tilgang til systematisert oversikt over den registrerte kriminaliteten, og dette gjorde det lettere å identifisere mønstre. Spesielt viktig var det at det ble mulig å identifisere hvordan den registrerte kriminaliteten sammenfalt med samfunnsendringer ellers, og dette betød at årsaken til kriminalitet også måtte plasseres utenfor individet (Quetelet, 2013 [1842]). Men det disse kriminologene er mest kjent for, er hvordan de forklarte kriminalitet og avvik med *uforanderlige biologiske kjennetegn*: Når menn begikk kriminalitet og kvinner deltok i prostitusjon, ble det forstått som noe som skyldtes at de var representanter for et tidligere utviklingsstadium av menneskeheten (Gibson, 2002). Troen på at årsaken ligger i biologien, var typisk for den tiden. Kriminologi er bare ett av flere fag som ble påvirket av innsiktene fra Charles Darwins evolusjonslære og naturvitenskapens forsøk på å avdekke mønstre gjennom systematisk klassifisering og registrering. Lombrosos og mye av 1800-tallets kriminologi var også et uttrykk for en fremtidstro: Målet med de empiriske studiene var å forebygge og bekjempe kriminalitet og avvik; slik kunne vitenskapen bidra til å skape et bedre samfunn.

Cesare Lombroso
(1835–1909), født i Verona
i det som da var kongeriket
Lombardia-Venetia, regnes
ofte som den moderne
kriminologiens far.

Ulike forklaringer eller teorier medfører ulike handlingsalternativer for dem som vil forebygge og bekjempe kriminalitet. Antar man at kriminalitet skyldes at noen blir besatt av djevelen eller er predisponert genetisk, gir det helt andre løsningsforslag enn hvis man antar at man har med en rasjonell aktør å gjøre. Kapittel 7 handler om hvilke konsekvenser ulike menneskesyn har hatt på straffens begrunnelse og innhold. Om ansvaret for kriminalitet legges hos individet eller omgivelsene, har også konsekvenser i bredere forstand. Positivistisk kriminologi forbindes spesielt med Italia, som nettopp hadde blitt dannet som nasjonalstat. Den nye nasjonen var blitt etablert med høye forventninger til forbedring, men ble raskt preget av politisk uro. I en slik kontekst kunne biologiske forklaringer – ikke bare på kriminalitet, men også på enkeltlovbrudd som oppvigleri – bli brukt til å avlede oppmerksomheten fra makt-elitens ansvar for den politiske situasjonen og samfunnsforholdene (Gibson, 2002).

Teorier om straff og prinsippene bak

Spørsmålet om kriminalitetens årsaker henger uløselig sammen med spørsmålet om hvordan samfunnet bør reagere, ikke minst hva som bør være prinsippene for hvem som bør straffes, og hvordan de bør straffes. Retningen som kalles klassisisme eller klassisk kriminologi, var først og fremst en rettsfilosofi som utviklet det som i dag regnes som kjennetegn ved rettsstaten: balanseringen av samfunnets og den mistenkte lovbrysterens rettigheter via et sett av prinsipper for hvordan skyld kan avgjøres og straff tildeles. Dette tankegodset vil du møte igjen i kapittel 7, som handler om straff. Cesare Beccaria og Jeremy Bentham var foregangsmenn for denne tenkningen, som bygger på en idé om en samfunnskontrakt der frie individer tilslutter seg samfunnet og får rettssikkerhetsgarantier i retur. Et av Beccarias prinsipper er at hvilke straffer som følger av et lovbrudd, må være uttrykt konkret og tildelt på en forutsigbar måte. Bare slik kan man sørge for at mennesket – som han så på som et rasjonelt vesen opptatt av å balansere glede og smerte – lar være å begå lovbrudd (Beccaria, 2017 [1764]).

Cesare Beccaria (1738–1794), født i Milano i det som da var en del av Habsburg, var en viktig representant for klassisk kriminologi og spesielt kjent for å ha beskrevet sentrale rettslæreteser.

Beccarias og andres tankegods fra 1700-tallet er prinsipper som er styrende for utforming av straffelov og straffeprosess også i dag. Troen på individet, rasjonaliteten og evnen som lov og rett har til å skape et godt samfunn, ligger bak denne tenkningen. Alt dette uttrykkes i følgende sitat av Beccaria:

Let the laws be clear and simple, let the entire force of the nation be united in their defence, let them be intended rather to favour every individual than any particular classes of men, let the laws be feared, and the laws only. The fear of laws is salutary, but the fear of men is a fruitful and fatal source of crimes. Men enslaved are more voluptuous, more debauched, and more cruel than those who are in a state of freedom (Beccaria i Rafter, 2009b, s. 8–9).

Mens tankegodset til Lombroso og andre positivistiske kriminologer behandler kriminologiske problemstillinger som biologiske, psykologiske og sosiologiske, vender de klassiske tenkerne kriminologien mot jussen. I tabellen under er disse to idéhistoriske tradisjonene oppsummert.

	Klassisisme	Positivisme
Studieobjekt	Lovbrudd	Lovbryter
Kjennetegn lovbryter	Fri vilje Rasjonell, kalkulerende Normal	Forutbestemt (determinert) Drevet av biologiske, psykologiske eller sosiale påvirkninger Patologisk
Reaksjon på lovbrudd	Straff Proporsjonalitet	Behandling Tidsubestemt
Bidrag til kriminologien	Lovbrudd som normalt Syn på og bruk av straff	Typologier Vitenskapelige metoder
Kritikk	Frie, rasjonelle og kalkulerte handlinger? Hva med makt og ulikhet?	Deterministisk Differensiering Patologi

(Newburn, 2013)

Som vi ser, er den positivistiske skolen opptatt av å identifisere kjennetegn ved lovbrysteren som forklarer hvorfor han eller hun begår lovbrudd. Svarene ble først og fremst søkt i biologiske, psykologiske eller sosialt avvikende kjennetegn. Det tas for gitt at det er noe med lovbrysteren som gjør ham eller henne forskjellig fra lovlidige personer, og med det følger det at man må behandle for å forhindre videre kriminalitet. En slik behandling må foregå til lovbrysteren er frisk, og i og med at

det kan hende at avviker er en så integrert del av personen at det ikke lar seg gjøre, må samfunnet møte lovbrøyteren med en tidsubestemt reaksjon, i motsetning til en utmålt og tidsavgrenset straff. En kritikk mot denne tradisjonen er det deterministiske menneskesynet: Kriminaliteten er et resultat av biologiske, psykologiske og/eller sosiale faktorer som er utenfor lovbrøyterens kontroll. Den bidrar også lett til videreføring av maktstrukturer i samfunnet som skaper skade og kriminalitet, fordi den retter oppmerksomheten mot den enkelte lovbrøyter, og ikke samfunnet.

Kriminologi og kriminalpolitikk

Innsikter fra kriminologisk forskning gir ikke bare bedre kunnskap om kriminalitet – de bidrar også til økt kunnskap om samfunnet ellers. Den norske kriminologen Nils Christie har uttrykt det slik: «Det går ikke an å forstå norsk kriminalitet hvis man ikke også forstår det norske samfunnet. Til gjengjeld går det lettere å forstå dette samfunnet om man også forstår dets kriminalitet» (Christie, 1982 [1975], s. 9). Kriminologisk forskning er relevant for bredere spørsmål enn bare de som direkte handler om lovbrudd, men de fleste vil først og fremst forbinde kriminologi med kunnskap om hvordan vi som samfunn kan forebygge kriminalitet, sørge for bedre behandling av kriminalitetsofre og reagere på kriminalitet på en måte som på best mulig vis forebygger nye lovbrudd og skaper muligheter for lovbrøytere til å etablere et liv uten kriminalitet.

Forholdet mellom kriminologi og kriminalpolitikk har vært tett helt siden opprettelsen av kriminologi som fag ved Universitetet i Oslo i 1954. Johs. Andenæs, som foreslo opprettelsen av et institutt for kriminologi og strafferett, påpekte at i tillegg til at instituttet ville bli en rekrutteringsbase og møteplass for forskere som arbeidet med kriminologiske problemstillinger, og at det ville styrke undervisningen i kriminologi, ville instituttet få en kriminalpolitisk betydning. Han beskrev datidens lovgivningsarbeid på det kriminalpolitiske feltet som «et skritt ut i mørket», det vil si at man i liten grad visste hvilke virkninger de ulike tiltakene ville få. Han så for seg at instituttets ansatte ville «ta opp oppgaver av aktuell praktisk interesse» (Hauge, 2006. s. 160).

Kriminalpolitikk har vært et sentralt element i den moderne rettsstatens oppkomst. Hva er strafferettens formål, og hvordan legitimerer myndighetene sin kriminalpolitikk? Den dominerende tanken i Norge har vært at strafferetten skal forhindre kriminalitet, og at den derfor er et verktøy for staten. Vitenskapelig optimisme og kriminologisk forskning hadde stor betydning rundt forrige århundreskifte – særlig i utviklingen av behandlingstanken, som bygde på antakelsen om at med de rette individuelle tiltakene kunne kriminalitetsproblemet løses. Og kriminologiens

empiriske studier av lovbrøyttere og innsatte var ment å danne fundamentet for en slik formålsrasjonell kriminalpolitikk. Den vitenskapelige optimismens betydning i kriminalpolitikken holdt seg frem til 1950- og 1960-tallet, da man begynte å stille spørsmål ved både kriminalpolitikkenes formål, rasjonalitet og legitimitet (Andersson, 2002). Kriminologiens fremvekst er nært knyttet til denne kriminalpolitikken, men videreutviklingen av faget har også handlet om kritikken av den.

Kriminalpolitikk handler i bunn og grunn om løsninger på kriminalitetsproblemet. Hva som defineres som «problem», og hvilke løsninger man ser på dette problemet, har variert opp gjennom historien. Ulike politiske partier og ideologier har både forskjellige problembeskrivelser og løsninger, delvis upåvirket av forskning. Kriminalpolitikken vil preges av samtidens forståelse av kriminalitet og samtidens rådende politiske ideologier. Studerer man kriminalpolitiske tekster og praksiser historisk, vil man se hvordan politikken preges av tidens plassering av kriminalitetsproblemet: som et velferdsproblem, som et helseproblem, som et moralsk problem eller som et kontrollproblem. Denne plasseringen får viktige konsekvenser for hva som anses som årsak til og løsninger på kriminalitetsproblemet.

Rett etter andre verdenskrig ble kriminalpolitikken sett på som et komplisert fagområde som spesialister og embetsmenn befattet seg med. Ekspertene fattet avgjørelsene, og så sørget politikerne for at tiltakene ble iverksatt. Juristene hadde spesielt stor innflytelse, og inntil 1973 var justisministeren i Norge alltid en jurist. Frem mot årtusenskiftet havnet kriminalpolitikken i sentrum for den politiske oppmerksomheten (Christie, 2004, s. 51). Christie forklarer kriminalpolitikkenes økte betydning med at politikerne generelt trakk seg tilbake fra andre viktige styringsproblemer. Han sier bl.a. følgende: «Hvor det dominerende livsmål er penger, og den dominerende tanke er at den uregulerte markedsøkonomi er veien til målet, i et slikt system blir kriminalpolitikken en sentral arena for det som er igjen av politikk» (ibid., s. 52).

Kriminalpolitikken formes imidlertid ikke først og fremst av kriminologisk kunnskap. Kriminalpolitikken formes av medieoppmerksomhet og politiske utspill. Et eksempel på dette er prosessen frem mot at Oslo-politiet som det første politidistriktet i Norge begynte med videoovervåking i 1999. Etter i alt to drap på åpen gate forsommeren 1998 rant nyhetsmedia over av dramatiske beskrivelser av lovløse tilstander i Oslo sentrum. Politikerne forholdt seg til de to drapene som uttrykk for en negativ kriminalitetsutvikling, som det påhvilde dem et ansvar å stoppe. Da kriminalstatistikken kom på sensommeren og viste en beskjeden økning i anmeldt vold i Oslo sentrum, og en mindre økning enn i andre områder av byen, resulterte det i en liten notis (Lomell, 2007). Når media fremstiller og dramatiserer visse lovbrudd, kan det påvirke utviklingen av kriminalpolitikken og hvordan politiet prioriterer. I dette tilfellet resulterte mediedekningen i at politiet fikk grønt lys fra

politikerne til å innføre videoovervåking i Oslo sentrum – et kontrolltiltak som i utgangspunktet var omdiskutert, men som nå ble fremstilt som et nødvendig onde.

2023 var preget av en rekke medieoppslag om økt ungdomskriminalitet, og politikere foreslo i lys av det en rekke nye tiltak, så som å senke den kriminelle lavalderen,² etablere nye lukkede institusjoner og bruk av elektronisk kontroll, det som ofte kalles fotlenke.³ Det var mange alarmerende medieoppslag, og forskere advarte mot pressens, politiets og politikernes manglende bevissthet om hva tallene egentlig viser (Lid & Frøyland, 2024).

I slike medieoppslag fremstilles typisk kriminalitetsbildet som foranderlig og truende, og med tydelige skurker og ofre. Kriminologer har i mange år stilt spørsmål ved om ikke media gjennom slike kampanjer er med på å skape en «moralsk panikk» som tilsidesetter mer rasjonelle diskusjoner om kriminalitet, kontroll og straff (Cohen, 1972).

Nyhetsmedier vil foretrekke dramatiske enkeltsaker fremfor mindre dramatisk statistikk. En kriminalpolitikk som lar seg styre av enkeltsakene fremfor de større trendene, vil derfor i større grad la seg påvirke av det eksepsjonelle fremfor det normale. Statistisk er det tryggere å ferdes på åpen gate i Oslo sentrum enn å være hjemme, men det hjelper lite å se for seg kriminalstatistikken hvis man er redd når man går hjemover i mørket. Selv om det har foregått flere dramatiske voldshendelser de siste årene som inkluderer svært unge utøvere og ofre, er hovedbildet at de fleste ungdommer er lovlydige. Selv om noen unge utøvere er på full fart inn i en lang og dyster lovbruddskarriere, er hovedbildet at de fleste som begår kriminalitet i ungdomstiden, bare utfører noen få og lite alvorlige lovbrudd (se også kapittel 4). Statistikk får også mer oppmerksomhet når den kan brukes til å illustrere at vi står overfor en negativ utvikling. Det ser vi et eksempel på med den oppmerksomheten som har kommet i forbindelse med at kriminalstatistikken har vist en økning i antall unge lovbrøyttere etter 2015. Denne økningen har kommet etter mange år med til dels kraftig nedgang, et utviklingstrekk som i svært liten grad har fått medieoppmerksomhet.

Politikere må vise befolkningen at de forstår deres bekymringer, og det betyr at de kan ende opp med å utforme politikk som ikke nødvendigvis er den som i størst grad vil redusere kriminalitet. For eksempel viser forskning at videoovervåking ikke reduserer vold i sentrumsgatene (Lomell, 2010a). Politikere må likevel ta folks bekymring på alvor, også når den ikke stemmer godt med virkeligheten. Det kan for eksempel danne seg et inntrykk av at kriminaliteten har blitt verre eller at det er mer av den, uten at det stemmer, men politikere må likevel forholde

2 https://www.nrk.no/sorlandet/frp-vil-senke-den-kriminelle-lavalderen-_barneombudet-er-uenig-1.16510146.

3 <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/2BezGB/lover-tiltak-mot-ungdomskriminalitet-mer-bruk-av-oppholdsforbud-og-fotlenke>.

seg til disse inntrykkene. Befolkningens frykt for kriminalitet er ikke bare reell om det er en umiddelbar fare for at de skal bli offer for den. Det faktum at grusomme handlinger finner sted, selv i et ordnet samfunn som det norske, er urovekkende og skaper frykt – også for lovbrudd som er sjeldne, noe du vil lære mer om i kapittel 5. Viktige verdier står på spill i møte med kriminalitet, som liv, helse, privatlivets fred og seksuell integritet, og det er derfor ikke noe rart at kriminalitet opptar mange. Drap er sjeldne i Norge, og foregår vanligvis under omstendigheter det er vanskelig for samfunnet å forebygge. Det er likevel forståelig at folk er opptatt av drap, og gjerne vil ha forsikringer fra politikere og politiet om at de gjør alt i deres makt for å forhindre det.

Kriminologi og media

Som vi beskrev ovenfor da vi presenterte positivistisk og klassisk kriminologi, påvirkes faget av bredere utviklingstrekk og ideologiske strømninger og forsøker å gi svar på det som fremstår som viktige spørsmål i samtiden. Det er ikke til å komme utenom at media har en sentral rolle i å utforme hva som er samtidens viktige spørsmål. Media og medieoppslag om kriminalitet er derfor et viktig studieobjekt for kriminologer.

Hva slags bilde av kriminalitet, lovbrytere, ofre, politi, domstoler og fengsel får vi fra nyhetsmedier, sosiale medier, film- og tv-industrien og skjønnlitteraturen? Og hvordan former dette bildet kriminalpolitikken og institusjonene som forvalter den? Folk flest henter sine oppfatninger av samfunnsforhold fra media, og hvilket kriminalitetsbilde media formidler, påvirker derfor hvilke oppfatninger folk flest har av kriminaliteten i samfunnet. Tim Newburn skriver: «Hva vi vet om kriminalitet – eller, mer riktig, hva vi *tror* vi vet om kriminalitet, er i stor grad påvirket av hva vi ser på tv og film og hva vi leser i avisen og blader» (Newburn, 2013, s. 83–84). Et eksempel på dette er folks forestillinger om straffenivået. Det er gjennomført flere studier som har søkt å skape kunnskap om hva befolkningen mener og tror om straffenivået i det norske samfunnet. Leif Petter Olaussen (2013) undersøkte forholdet mellom det faktiske straffenivået, den straff folk tror den dømte vil få, og den straff folk selv foreslår, og fant at mange er misfornøyde med det de *tror* er dagens straffenivå, mens det egentlig var stort samsvar mellom det reelle nivået og det nivået de selv mente var riktig. Denne og annen slik forskning viser gjennomgående at folk ikke kjenner det faktiske straffenivået og undervurderer den straffen de tror en domstol ville gitt i konkrete saker. Lars Roar Frøyland med flere (2022) gjentok deler av den studien Olaussen deltok i. Deres funn var sammenfallende med Olaussens på mange områder, men en påtakelig forskjell var at forskningsdeltakerne gjorde ulike

vurderinger av ulike lovbrudd; variasjonen var altså større enn i tidligere studier. Som Olaussen fant de at folk har lite kunnskap om straffenivået, men de fant også at befolkningens syn på straff og straffealternativer var mer nyanserte enn i tidligere studier, og at deltakerne var mindre opptatt av strenge straffer og mer opptatt av alternative løsninger enn tidligere. Forskerne fant store generasjonsforskjeller i synet på hvordan samfunnet burde reagere på narkotikalovbrudd og en høy straffevillighet for voldtekt, og det er nærliggende å tenke at dette reflekterer kulturelle endringer i samfunnet som media og populærkulturen både har vært med på å skape, men også videreformidler. Kunnskap om befolkningens syn på lovbrudd og straff er spesielt viktig i og med at politikere, når de skal gjennomføre kriminalpolitiske reformer, argumenterer med at endringen reflekterer hva befolkningen ønsker. Å undersøke hva det er grunn til å tro er befolkningens syn på kriminalitet og straff, er derfor en viktig oppgave for kriminologien.

Som du vil lese om i kapittel 3, er kriminalitetsbildet mer sammensatt enn det man kan få inntrykk av gjennom media. Det er ikke alle typer lovbrudd som finner veien til skjermen eller avisspaltene, og dette kan skape et inntrykk av at det foregår langt mindre av noen typer lovbrudd enn det som er tilfellet, og langt mer av andre. Det er de oppsiktsvekkende og dramatiske handlingene som har størst nyhetsverdi, og det gjelder også innenfor kriminalitetsfeltet. På mange måter er medias kriminalitetsbilde motsatt av det kriminalitetsbildet man finner i kriminalstatistikken. Roy Surette sier følgende:

In every subject category – crimes, criminals, crime fighters, attorneys, correctional officers, and inmates; the investigation of crimes and making arrests; the processing and disposition of cases; and the experience of incarceration – the media construct and present a crime-and-justice world that is opposite of the real world (Surette, 2015, s. 59).

De enkelte avisene er avhengige av å tjene penger, og tv-kanaler og sosiale medieplattformer må ha nok seere til at annonsører vil betale dem for reklame. Som virksomheter ellers må de være pragmatiske og tilby det som selger, og kriminalitet selger (Jewkes, 2015). Basert på intervjuer med nyhetsjournalister har Tara Söderholm (2016) vist hvordan media skiller mellom «gode» og «dårlige» drap. «Gode» drap er drap som er spesielle eller utypiske på en eller annen måte, eller drap leserne kan kjenne seg igjen i. De fleste drap i Norge er «dårlige» drap som bare dekkes av en liten notis eller en enkel nyhetssak, mens drap som er utypiske, gjerne kan dekkes gjennom hele etterforskningen og rettssaken. Et slikt eksempel var en trippeldrapssak i 1999 på Orderud gård i Sørums kommunen utenfor Oslo. To kvinner og to menn ble til slutt dømt for medvirkning i saken, men media var

mer opptatt av de kvinnelige tiltalte enn av de mannlige. Journalister fra alle de større avisene og tv-kanalene fulgte saken tett helt fra 1999 til endelig dom forelå i 2002 (Skilbrei, 2013). Det var så mange interesserte at man måtte flytte saken, og forkynnelsen av dommen ble tv-overført, noe som ikke hadde blitt gjort tidligere.

Når populærkulturen og nyhetene fylles av kriminalitet og straff, så sier det oss også noe om samfunnet. Med Durkheim kan vi si det slik at kriminalitet har en viktig samfunnsmessig funksjon fordi det at noe og noen defineres som avvikende og truende, binder samfunnsborgerne sammen. Nordisk krim, både i bokform, på film og i tv-serier, har blitt svært populært internasjonalt de senere årene, ofte kalt *Nordic Noir* (Hayward & Hall, 2021). Disse fremstiller et kriminalitetsbilde, kriminalitetsnivå og samfunn som har lite med den nordiske virkeligheten å gjøre, men de uttrykker kanskje heller hvordan nordiske samfunn sliter med å håndtere dilemmaer og frykt, og at både nyheter og populærkultur blir det Jack Katz (1987) kaller en «daglig moralsk treningsøkt» som holder normer og vår tilslutning til dem ved like.

Når media prioriterer utypisk og alvorlig kriminalitet, og når publikum er ivrig etter stoff om det, handler det ikke bare om sensasjonslyst og fordommer. Folk frykter selvfølgelig at kriminalitet skal ramme dem selv og dem de er glade i, og dette betyr at det er en etterspørsel etter informasjon om det fra nyhetsmediene.

Mediedekning av kriminalitet kan påvirke kriminalitetsbildet og kriminalitetsutviklingen på flere måter. Et inntrykk av at noe er utbredt eller sensasjonelt, kan føre til at noen begår lovbrudd de ellers ikke hadde begått, eller oppgir lovbrudd de ikke har begått når de deltar i spørreundersøkelser, for å ikke skille seg ut (Balvig & Holmberg, 2014).

Medieomtale kan også avverge nye lovbrudd ved at potensielle lovbrøyttere får informasjon om at det de har planlagt å gjøre, er forbudt, eller informasjon om økt kontroll og overvåking. Lovgivningens potensial til å forebygge kriminalitet er nettopp avhengig av at informasjon om lovens innhold og straffenivå når ut til dem som vurderer å begå kriminalitet, et prinsipp som trekker på poengene i den klassiske skolen. Når media fremstiller og dramatiserer visse lovbrudd, kan det også påvirke potensielle ofre. Det kan skape større årvåkenhet og føre til at mulige ofre holder seg unna situasjoner og steder der de kunne blitt utsatt. Mediefremstillingen av kriminalitet kan slik føre til at folk holder seg hjemme av frykt for å bli utsatt for kriminalitet. Hvordan lovbrudd fremstilles i media, kan også påvirke om man gjenkjenner det man har blitt utsatt for som et lovbrudd og oppsøker hjelpetiltak eller anmelder forholdet til politiet. Et eksempel på dette er medieoppslagene om overfallsvoldtekter i Oslo høsten 2011. Norsk dagspresse har verken før eller siden hatt like mange oppslag om overfallsvoldtekter i Oslo, og Oslo politidistrikt mottok rekordmange voldtektsanmeldelser i perioden. I etterkant viste en analyse av

sammenhengen mellom medieoppslagene og anmeldelsene at det ikke hadde vært flere voldtekter i perioden, men flere og flere anmeldelser jo flere medieoppslag det ble. Mange av disse anmeldelsene gjaldt forhold som lå langt tilbake i tid, og forhold som ikke rettslig var voldtekt (Sætre, 2014).

Norsk kriminologi

Kriminologer og kriminologistudier finnes i dag i en rekke land, men det er til dels stor variasjon i hva kriminologi er. Kriminologifaget kan fylles med ulikt innhold og formidles på flere ulike måter, og dets bidrag til samfunnet og samfunnsutviklingen varierer.

Norsk kriminologi har vært preget av at det eneste kriminologiske universitetsinstituttet i Norge hele tiden har vært plassert på Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Det har ført til at den sosiologiske påvirkningen på faget ikke har vært like sterk som i andre land der kriminologiinstituttene ofte er plassert ved samfunnsvitenskapelige fakulteter. Før Institutt for kriminologi og strafferett ble opprettet i 1954, var det først og fremst psykiatere som Johan Scharffenberg (1869–1965) og Ragnar Vogt (1870–1943), samt fengselsansatte som Hartvig Nissen (1874–1945) og Arne Omsted (1868–1957), som hadde vært opptatt av kriminologi i Norge (Hauge, 2006, s. 154). Etter opprettelsen i 1954 delte det nye instituttet lokaler med det nyetablerte Institutt for sosiologi. Dette fikk betydning for det nye faget kriminologi. Det fikk også betydning at sosiologen Nils Christie ble første dosent og senere professor i kriminologi.

Norsk kriminologi ble forankret i strafferetten, men med et betydelig innslag av sosiologiske perspektiver. Psykiatrien forsvant fra norsk kriminologi, men er fortsatt en viktig del av kriminologien i andre land.

Tilværelsen på Det juridiske fakultet har imidlertid ikke vært uten konflikter og debatter. Den kriminologi som vokste frem med Christie i spissen, frigjorde seg nemlig raskt fra strafferettsjuristenes forventninger om hva kriminologien skulle være. I en artikkel fra 1987 beskrev Christie prosessen på denne måten:

Både i Danmark og i Norge ble kriminologien som fag unnfanget av jurister – og båret inn i de juridiske fakultetene. Forventningene til de nyfødte var helt klare. Vi skulle bli hjelpere. Kriminologien var en hjelpevitenskap. Strafferetten definerte lovbrudd så vel som lovbrøttere, kriminologene skulle forklare hvorfor de definerte lovbrøttere brøt loven, og gi råd om hva som skulle gjøres med dem. [...] I forhold til de opprinnelige forventninger, er det helt klart at kriminologien har vært en massiv skuffelse (Christie, 1987, s. 291).

Nils Christie (1928–2015) regnes som en av Norges viktigste kriminologer og har også fått betydning langt utover landegrensene. Han skrev en rekke bøker om sosial kontroll i bred forstand og er spesielt godt kjent for sine analyser om kontrollens konsekvenser og funksjoner. Christie var aktiv ved Institutt for kriminologi og retts-sosiologi frem til sin død.

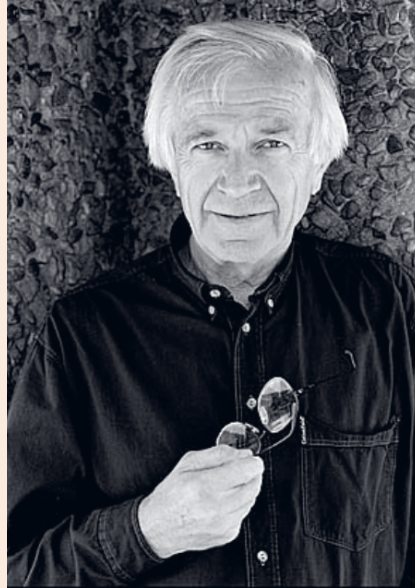

Foto: © Ståle Skogstad.

I ettertid har det vist seg at det Christie beskrev som en skuffelse, for mange ble sett på som en berikelse – ikke bare for kriminologi og strafferett, men også for kriminalpolitikken.

Christie listet opp fire områder der han mente kriminologien hadde skuffet juristene:

- Kriminologene har ikke holdt seg til de rettslige definisjoner av hva som er lovbrudd og hvem som utgjør de kriminelle. Studier av skjult kriminalitet og studier av hva som er kriminalisert, og hvorfor enkelte skadelige handlinger ikke kriminaliseres og straffeforfølges, har bidratt til å utvide grensene for faget og svekke strafferettens definisjonsmakt over kriminologiens innhold.
- Kriminologer anvender forklaringsvariabler med lav nytteverdi for beslutningstakere. Strafferettsjuristene ønsket løsninger på kriminalitetsproblemet som det var lett å gjøre noe med, men fikk i stedet analyser som pekte på grunnleggende samfunnsstrukturer, maktrelasjoner og rettsapparatet selv som medvirkende til problemets årsak og løsning. Som Christie har skrevet et annet sted: «Ondt kommer ikke alltid av noe ondt. Det kan komme av noe godt, noe fint, noe vi

vil bevare. [...] Best var det selvfølgelig om vi klarte å oppløse sammenhengen mellom det onde og det gode, om vi avskaffet det onde og satt igjen med det gode. Men dette går alltid galt hvis de to vokser fra den samme rot» (Christie, 1982, s. 10).

- Kriminologene brukte etter hvert mer tid og energi på å beskrive og forstå kontrollsystemet enn på å beskrive og forstå lovbrøtere. Da kriminologi ble etablert, var forventningen at man skulle studere lovbrøtere. I stedet gikk man i større og større grad over til å studere rettsapparatet og deres aktører – og hvordan straff, fengsler og politi både hemmer og fremmer kriminalitet.
- Kriminologene byttet – på en paradoksal måte – plass med juristene. Med dette mente Christie at kriminologene ble verdiorienterte, mens juristene tok seg av nytten. Kriminologien ble etablert som en hjelpevitenskap som skulle bidra med løsninger på kriminalitetsproblemet. Utviklingen i faget innebar at kriminologien frigjorde seg fra rollen som hjelpevitenskap for strafferetten og ble en selvstendig vitenskap som ikke bare skulle bidra med løsninger på kriminalitetsproblemet, men som problematiserte selve utgangspunktet: at kriminalitet er et problem som kan bekjempes med kontroll og straff. Flemming Balvig har kalt dette en utvikling *fra svar- til spørsmåls-kriminologi*, der man går bort fra troen på at det finnes allmenngyldige, klare og teknokratisk anvendelige svar på spørsmål om kriminalitetens karakter, årsaker og konsekvenser (Balvig, 1995). I stedet bør man bestrebe seg på å stille spørsmål om det myndighetene *ikke* stiller spørsmål ved, eller som dikteren Arnljot Eggen har skrevet: *Lytt nøye på det makta teier om* (1988, s. 17).

Norsk kriminologi ble etter hvert et selvstendig universitetsfag man kunne ta utdanning i. Frem til slutten av 1960-tallet ble det hovedsakelig undervist i kriminologi for jusstudenter, og det var et populært fag. Fra 1968 ble kriminologi et selvstendig universitetsfag, og i 1971 ble de første kriminologene uteksaminert fra Universitetet i Oslo (Hauge, 2006, s. 171). Kriminologi ble et populært studium, og i dag er det mange hundre kriminologer i Norge.

Helt siden faget ble etablert, har kriminologer hatt en synlig rolle i offentlig debatt om kriminalitet og straff. Kriminologer har delt villig av sin kunnskap og bistått i utformingen av lover og ordninger. Norsk kriminologi var i de første tiårene preget av forskning på marginaliserte grupper i samfunnet og var lenge gjennomsyret av «et bankende hjerte for grupper som har hatt svake talspersoner i samfunnet, de som var gjemt bort i straffeanstalter og behandlingsinstitusjoner, eller ble vist bort fra det offentlige rom eller samfunnets legitime institusjoner på andre og mer subtile

måter» (Sæter, 2006, s. 45). Forskningen førte ofte til kriminalpolitisk engasjement for å bedre forholdene for ulike marginaliserte grupper, slik som kvinner som var involvert i prostitusjon (Høigård & Finstad, 1986), fanger (Finstad & Gjetvik, 1980) og rusavhengige (Christie & Bruun, 2003 [1985]). Forskningen var også tydelig preget av et maktperspektiv, og den rettet søkelys mot hvordan makt og kontrollfunksjoner kunne prege også institusjoner med velferdspolitiske oppgaver, slik som barnevernet (Ericsson, 1996) og skolen (Christie, 1971a). I tillegg til at kriminologer undersøkte konsekvenser av å bli utsatt for statens maktutøvelse, studerte de etter hvert også hvordan kontroll ble utøvd og opplevd av dem som sto for kontrollen, spesielt politiet, ikke minst med boka *Politiblikket* av Liv Finstad, som ble utgitt i 2000. Den norske kriminologien ble også kjent for å studiere av utøvernes egne erfaringer og perspektiver, helt fra Christies (1972) tidlige forskning blant fangevoktere i de såkalte serberleirene, som var konsentrasjonsleirer i Norge under andre verdenskrig, til Kristin Skjørtens forskning på menn som var voldelige mot partnerne sine, med boka *Voldsbilder i hverdagen: Om menns forståelse av kvinnemishandling* fra 1994.

Den første generasjon kriminologer hadde også en sterk interesse for historien, fra Per Ole Johansens banebrytende analyse av mellomkrigstidens statspoliti (1989) til Kjersti Ericssons studie av barnevernets historie i etterkrigstiden (1996), som blant annet omtales i dokumentarfilmen *Opprøret på Bjerketun* fra 2022.⁴

I dag er norsk kriminologi preget av stor bredde og variasjon i forskningstemaer. Samfunnsutviklingen påvirker forskningen, og særlig globalisering og digitalisering har satt spor i kriminologisk forskning (se kapittel 10, 11 og 12). Forskning på kriminalitetskontroll og kriminalpolitikk står fortsatt sterkt, og særlig politi- og fengselsforskning har etter hvert sterke forskningsmiljøer i Norge, både ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi og ved Politihøgskolen og Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter. Temaer som livet i fengsel på flere kontinenter, forholdet mellom nasjonal og internasjonal strafferett, seksuell vold og prosesser som fører individer ut av lovbrüterkarriere, er eksempler på pågående forskning ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi i 2024.

Som beskrevet ovenfor blir noen typer kriminalitet fremstilt i media oftere eller mer dramatisk enn det er grunnlag for, og kriminologer bidrar ofte med innspill for å justere og avdramatisere det inntrykket dette skaper i norsk offentlighet. Hvis vi går til arkivene, finner vi at media har vendt seg til kriminologene for å få svar på uro i samtiden. Et eksempel på dette er da Christie stilte opp i et innringningsprogram på radio i 1971 for å svare på spørsmål om kriminalitetsbildet og utvikling over tid (VG, 1971). Ofte har kriminologer blitt bedt om å kommentere hendelser og å hjel-

⁴ <https://www.bjerketundokumentaren.no/>.

pe befolkningen og politikere til å forstå hvorfor alvorlig kriminalitet kan skje. Det ser vi et eksempel på da Høigård i 1989 ble bedt om å kommentere et drap begått av en innsatt som sonet en sikringsdom. Hun ble spurt om denne saken illustrerte at kriminalomsorgen ikke hadde tilstrekkelig kontroll, og i intervjuet vektla hun at det at noen begår så alvorlige lovbrudd flere ganger, er sjelden, og at dette er noe det er vanskelig for samfunnet å beskytte seg mot (NTB, 1989). Et nyere eksempel er Sveinung Sandberg, som i en kronikk i 2014 anbefalte media å frigjøre seg fra Anders Behring Breiviks egen strategiske fortelling om 22. juli 2011. Gjennom manifestet og rettssaken har Breivik i stor grad fått lov til å definere vår forståelse og fortolkning av angrepene. Sandberg mener vi bør studere hans handlinger mer enn hans tekster og iscenesettelse, og han viser hvordan drapene på Utøya hadde flere påfallende likheter med skolemassakrer som vi har sett i andre land. Dette åpner for ny forståelse av Breiviks motiv for ugjerningene (Sandberg, 2014).

Ragnhild Sollund har i flere år bidratt til det offentlige ordskiftet med kronikker (Sollund, 2021a) og radiointervjuer⁵ om Norges nasjonale og internasjonale forpliktelser til å beskytte våre kritisk truede rovdyrarter. Der bruker hun egen forskning på straffesaker om ulovlig jakt på truede rovdyr i Norge som kunnskapsgrunnlag. Hun har også skrevet en populærvitenskapelig bok som oppsummerer mange års forskning på dyrs rettigheter (Sollund, 2021b).

Norske kriminologer har gjort seg bemerket i internasjonal kriminologi både før og nå. De har markert seg i internasjonal fagdebatt og levert teoretiske bidrag som har fått stor innflytelse på faget. Dette gjelder først og fremst Nils Christie, men også Thomas Mathiesen har ofte blitt sett på som representant for norsk kriminologi, selv om han egentlig var rettssosiolog. Begge er inkludert i oppslagsverket *Fifty key thinkers in criminology* (Hayward et al., 2010), en illustrasjon av deres betydning internasjonalt.

I dag gjør neste generasjon kriminologer seg bemerket internasjonalt innen sine spesialfelt. Ragnhild Sollund (kapittel 10) er en av de fremste innen grønn kriminologi, Katja Franko (kapittel 11) har høstet internasjonal anerkjennelse for sin forskning på temaer som globalisering og migrasjon, Thomas Ugelvik (kapittel 8) blir sett på som en nyskapende fengselsforsker, Torbjørn Skardhamar (kapittel 4) er prisbelønt for sin bruk av registerdata til å skape kunnskap om lovbrutere og lovbruddskarrierer, Sveinung Sandberg har vært med på å etablere narrativ kriminologi som en ny retning i internasjonal kriminologi (Presser & Sandberg, 2015), og Mareile Kaufmann (kapittel 12) er pioner innen digital kriminologi.

5 <https://radio.nrk.no/serie/ekko/sesong/202302/MDFP02002823>.

Bokas innhold

Vi har lagt vekt på å presentere kriminologiens hovedtemaer i lys av norske forhold. Det finnes mange innføringsbøker i kriminologi på engelsk, men disse beskriver kriminalitet, kontroll og straff i lys av hvordan dette defineres, er institusjonalisert og utvikler seg i andre land enn Norge. Kriminalitet er et globalt fenomen og kriminologi er et internasjonalt fag, men for å forstå hvordan kriminalitet defineres og møtes som samfunnsfenomen, er det viktig å lære om grunnleggende trekk ved det norske kriminalitetsbildet og rettsapparat; også mer generelle trekk forstås best når man tar for seg hvordan det utspiller seg i det konkrete. Det å bli bedre kjent med norske forhold vil gjøre det lettere å forstå kriminologisk forskning og teori fra andre land. Hva som defineres som kriminalitet i Norge, spørsmål om hvorfor og hvordan vi straffer, samt kjennetegn ved norske fengsler og politiets arbeidsmåter handler ikke bare om norske særtrekk, men også om internasjonale trender og samarbeid over landegrensene. I boka veksler vi derfor mellom å beskrive det spesielt norske og hvordan man tenker om og håndterer kriminalitet i andre deler av verden.

Boka er inndelt i tre deler. Bokas første del presenterer kriminologi og kriminalitetsbildet i Norge: lovbrudd, lovbrøyttere og ofre. Dette første kapittelet har gitt en kort innføring i hva kriminologi er og har vært. Kapittel 2 beskriver kriminologiens kvantitative kunnskapskilder. Kapittelet tar spesielt for seg kriminalstatistikken og dens styrker og svakheter når man skal beskrive kriminalitetsbildet og kriminalitetsutviklingen, kjennetegn ved utøvere og ofre for kriminalitet og samfunnets reaksjon på lovbrudd. Kriminologer bruker mange ulike kunnskapskilder i sin forskning, men det spesielle ved kriminologien er dens jakt på stadig bedre verktøy og statistikk for å studere kjennetegn ved lovbrudd, lovbrøyttere, ofre og reaksjonsapparatet. Vi har derfor valgt å tilegne kartleggingen av kriminalitetens omfang og utvikling via registerdata og spørreundersøkelser et eget kapittel. Kapittel 3 tar for seg kriminalitetsbegrepet. Hensikten med kapittelet er å gå nærmere inn på selve begrepet kriminalitet samt å gi en oversikt over bredden og utviklingen i det norske kriminalitetsbildet. Noen lovbrudd er godt kjent for de fleste, men straffeloven regulerer også mer enn de fleste vet. Det er viktig for kriminologer å kjenne hele denne bredden, ikke minst fordi den gjør det synlig at straffeloven regulerer langt mer enn lovbrudd begått mot enkeltindivider. Kapittel 4 og 5 gir deg en innføring i kunnskap om henholdsvis lovbrøyttere og ofre for lovbrudd, og viser frem ulike måter kriminologien og tilgrensende fag studerer og forstår disse. Kunnskap om kjennetegn ved dem som utøver lovbrudd har vært viktig for studiet av årsakene til kriminalitet siden Lombrosos dager, og i kapittel 4 vil du lære mer om skiftende kunnskapsgrunnlag og perspektiver. Som beskrevet ovenfor retter kriminologien ofte blikket mot kriminalitetens funksjon i samfunnet, men faget befatter seg også

med de som er mest direkte påvirket av lovbrudd, nemlig ofre for kriminalitet. Kapittel 5 belyser hvordan kriminalitetsofre former kriminalitetsbildet, kriminalitetskontrollen og kriminalpolitikken.

Bokas andre del er viet kriminalitetskontroll. Mange samfunnsinstitusjoner befatter seg med lovbrudd og lovbrutere – de mest sentrale er politiet, domstolene og det vi i dag kaller kriminalomsorgen. Kapittel 6 beskriver politiets historikk, institusjonalisering, mandat og arbeidsformer, med særlig vekt på norsk politi. Politiet er en stor og kompleks organisasjon, og studiet av politiets praksis er en sentral del av kriminologien. Kapittel 7 handler om straff, både dens ulike begrunnelser og legitimitet. Skiftende syn på straff reflekterer endringer i synet på både mennesket og samfunnet, og dagens politikk forstås best om man kjenner den lengre historien om hvordan samfunnet møter kriminalitet. Kapittel 8 gir deg kunnskap om hva et fengsel er, hvordan fengselslivet praktisk organiseres, og hva vi vet om hva det medfører, på godt og vondt, for de innsatte. Norske fengsler skal håndtere lovbrutere som er svært ulike og som soner for lovbrudd av svært variert karakter, og det er nødvendig å kjenne til denne helheten for å forstå hva fengselsstraff er i dagens samfunn. Kunnskap om at mange begår nye lovbrudd etter endt straff, og at måten vi deler ut og gjennomfører straff på, ikke alltid gir den ønskede effekt, verken for lovbruter eller offer, er bakgrunnen for at mange har vært opptatt av å etablere alternativer til straff. Kapittel 9 beskriver tenkningen bak utviklingen av alternativer til straff, hvilke ordninger som finnes i Norge og i andre land, samt hvilke erfaringer man har gjort seg med det. Det er et politisk mål at ikke bare straff, men også gjenopprettende møter mellom utøvere av og utsatte for kriminalitet brukes som et virkemiddel både for å forebygge ny kriminalitet, men også for å ivareta ofrenes behov.

Temaene som tas opp i bokas to første deler, kriminalitetsbildet og kontrollbildet, har vært kjernen i kriminologifaget siden det ble etablert på 1800-tallet. Dette tilsvarer de to idéhistoriske tradisjonene i kriminologifaget som vi beskrev ovenfor. Begge disse tradisjonene har hatt et søkelys på kriminalitet som handlinger som rammes av straffeloven, og samfunnets formelle respons på dette, og i mindre grad på hvorfor noe blir kriminalisert i første hånd, eller på skadelige handlinger som ikke håndteres av det nasjonalstatlige reaksjonsapparatet. Bokas tredje del beskriver tre felt innenfor kriminologien som utfordrer det man kan beskrive som tradisjonell kriminologi. Kapittel 10 beskriver et av flere felt som utfordrer kriminologiens grenser, nemlig *grønn kriminologi*. Det finnes mange retninger innenfor dette fagfeltet, men et kjennetegn er hvordan grensen mellom hva som er kriminalisert, og hva som ikke er kriminalisert, ikke er like viktig som i tradisjonell kriminologi. I stedet tar grønn kriminologi utgangspunkt i hvordan mennesker forvolder skade mot dyr, natur og miljø, uavhengig av om disse handlingene er kriminalisert eller ikke.

HEIDI MORK LOMELL
er professor ved Institutt
for kriminologi
og rettssosiologi,
Universitetet i Oslo.

MAY-LEN SKILBREI
er professor ved Institutt
for kriminologi
og rettssosiologi,
Universitetet i Oslo.

Kriminologi gir en introduksjon til fagets historie og kunnskapskilder og inneholder kapitler om lovbrudd, lovbrøyttere og ofre. Boka inneholder også kapitler om politi, fengsel, straff og alternativer til straff, samt om nyere tendenser i samfunnet som ikke bare har endret kriminalitetsbildet og utfordret kriminalpolitikken, men også faget: utviklingen av en mer grønn og global kriminologi.

I denne nye, reviderte utgaven er alle kapitler oppdatert for å reflektere endringer i kriminalitetsbildet, lovverk og straffeformer samt ny forskning. Et nytt kapittel, «Digital kriminologi», viser hvordan digitalisering påvirker både kriminaliteten, kriminalitetskontrollen og kriminologien.

Bokens redaktører er Heidi Mork Lomell og May-Len Skilbrei. Øvrige bidragsytere er Sverre Flaatten, Katja Franko, Helene O.I. Gundhus, Vidar Halvorsen, Mareile Kaufmann, Torbjørn Skardhamar, Ragnhild Sollund og Thomas Ugelvik.

 Universitetsforlaget

ISBN 978-82-15-07199-2

9 788215 071992

OMSLAG AV STIAN HOLE